

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

KUR'AN'DA İSTİĞNÂ

Ali KAYA¹

Öz

İstiğnâ, “ğny” fiil kökünün istif'al kalıbından olan bir kelimedir. Kur'an'da dört yerde geçen “istiğna”, bir ayette Allah'a, üç ayette ise insana (müşrik insan) izafe edilmiştir. İstiğnâ sözcüğü, Allah ile ilgili kullanıldığı ayette, “ğny” kökünden bir sıfat ve aynı zamanda “esma-i hüsnâ”dan (Allah'ın en güzel isimleri) olan “ğani” kelimesiyle aynı anlamda kullanılmıştır. Dolayısıyla “ğny” kökü (ğani, iğnâ ve istiğnâ şeklinde) Allah'ın bir fiili olarak kullanıldığı ayetlerde, “Allah Teâlâ'nın kullarından dileğini zenginleştirmesi (muğni), zâtında ve sıfatlarında her türlü ihtiyaçtan münezzeh olması, kendi kendine yetmesi ve başkasına muhtaç olmaması” anlamını ifade eder. İnsana nispet edilen ayetlerde ise insanın hakkı ve haddi olmayarak kendisini yeterli görüp ilahi rehberliğe, Hz. Peygamber'e ve onun çağrısına ihtiyaç duymadığını sanması, Allah'tan ve günah işlemekten korkmaması, bu dünyanın zevkleriyle iktifa edip ahirete muhtaç olmadığını düşünmesi, anlamına gelir.

Anahtar kelimeler: Kur'an, İstiğnâ, Ğani, Muğni, Takva

ISTIGHNA IN QURAN

Abstract

Istighna that is a word coming from the structure istif'al of “ğny” verb root. The form of “istighna” that is placed at four slots in Quran, is attributed to God in a verse and to human (a polytheists) in three verses. The word of istighna, in the verse used related with God, is used both as an adjective from the root “ğ n y” and also is used with the same meaning with the word ‘Ghaniyy’ (ğani) from EsmaulHusna (Beautiful names of

¹Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi. e-posta:kayaali72@hotmail.com

Allah). Therefore, the root of “ğ n y” (in the form of ghaniyy, ighna and istighna) in the verses used as a verb of God, expresses the meaning “God enriches the ones whomever he wishes (mughnee-the Enricher), is excluded from the all kinds of needs in the presence of his attribution, is self-sufficient and self-dependent. However, in the verses attributed to human, it is meant that human supposes himself, having no right, sufficient enough and believes that he does not need to divine guidance, The Prophet and his vocations, is not afraid of God and committing a sin and is satisfied with this world’s pleasures and thinks that he is not in need of after-life.

Key words: Quran, Istighna, Ghaniyy, Mughnee, Taqwa

GİRİŞ

Kur’an’ı doğru anlamak ve sağlıklı bir şekilde yorumlamak için kendi bütünlüğünde okuma, âyet ve sûrelerin tarihsel bağlamını yani esbâb-ı nüzulü bilme, Arap dilinin inceliklerine vakıf olma, Hz. Peygamberin Kur’an’ı anlama ve yorumlama yöntemini kavrama vb. hususların dikkate alınması gerekir. Bunlara ilaveten, ayetleri doğru anlamak için Kur’an’ın anahtar terim mesabesinde olan kelime ve ifadelerinin tahlil edilerek esas ve izafî anlamlarının tespit edilmesi, ilgili kelimelerin içinde bulunduğu ayetlerin tarihsel bağlamının dikkate alınması ve bütüncül bir bakışla diğer kavramlarla olan irtibat yönlerinin vuzuha kavuşturulması zorunluluk arz etmektedir.

Bu makalede, istiğnanın Kur’an’da anlam alanının tespiti, -kendine yettiğini düşünen, ilahî rehberliğe, dolayısıyla Allah’a muhtaç olmadığı kanaatine sahip olan- “müstağni insan”ın nitelikleri üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede “ğny” (غنى) fiil kökünün Arap dilinde ve Kur’an’ın metninde yüklendiği anlamlara ve kullanımlarına işaret edildikten sonra “ğny”nin, istifâl kalıbından olan “istiğna” sözcüğünün, öznesinin değişmesine bağlı olarak taşıdığı farklı manalara işaret edilecektir.

I- “Ğny” (غنى) Kökünün Anlamı

“Yeterli olmak” ve “ses”² şeklinde iki temel anlamı olan “ğny” (غنى) kökü (غني - يغنى - غنياً), “zengin olmak, bir şeyle iktifa edip başkasına muhtaç olmamak, ihtiyacı bulunmayıp müstağni kalmak; bir yerde ikamet etmek ve hayatiyetini sürdürmek” anlamlarını

²İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu el-Meğâysî'l-Luğa*, (thk. Şihabuddin Ebu Amr), Daru'l-Fikr, Beyrut 1994, s. 815-816.

ifade eder.³ Bir kişi, bir başkasına ihtiyaç duymadan bir yerde uzun süre oturduğunda “ğaniye fi mekânin kezâ” (غنى في مكان كذا / Filan kimse yalnız bir yerle yetinip orada uzun süre kaldı) denir.⁴ Aynı şekilde “ğaniye’l-kavmu fi dârihim” (غنى القوم في دارهم) cümlesi “kavim (topluluk) yerleşti/ikamet etti ve müstağni oldu (o yerle iktifa edinip başka yere muhtaç olmadı) anlamını ifade eder.⁵ “Ğny” kökünün ism-i mekân formu olan el-mağnâ (المغنى) ise sakinlerinin kendisiyle yetindiği, ihtiyaçlarını karşıladığı ev/mesken, anlamında kullanılır.⁶ Aynı kökten bir sıfat olarak kullanılan el-ğaniyyu (الغنى), “zengin/çok malı olan” demektir.⁷ Çoğulu ağniyâ (أغنياء) olan bu kelime, tekil ve çoğul olarak Kur’an ve sünnette yoğun bir şekilde kullanılır.⁸

“Ğny” kökünün ism-i fâil formu olan “el-ğâniyetu” (الغانية) sözcüğü, ebeveyninin eviyle yetinen, kocasından memnun olup zinete ihtiyaç duymayan, güzelliğiyle yetinip süslenmeye ihtiyaç duymayan kadın, istenen fakat kendisi istemeyen kadın, iffetli genç kadın anlamlarında kullanılır.⁹ Fakrın (fakirlik) zıddı olan el-ğînâ sözcüğü, “ihtiyaçların olmaması/ademü’l-hâcât (bu, sadece Allah’a mahsustur)”, “ihtiyaçların azlığı/gilletü’l-hâcât” ve “insanların türlerine/sınıflarına göre kazanıp biriktirdiklerinin/kazançlarının çokluğu” şeklinde üç türlü kullanılır.¹⁰ Fiil olarak “şöyle bir şey sayesinde ihtiyaçtan uzak oldum” anlamında “ğanîtubi-kezâ” (غنيت بكذا) kullanılır. Bu fiilin mastarı “ğunyânen” (غنيانا) ve “ğanâun” (غناء) dır. İstağneytu (استغنييت), teğanneytu (تعغنييت) ve teğâneytu (تعغنييت) fiilleri de aynı anlamda kullanılır.

³Cevherî, Ebu Mansur İsmail b. Hammad, *es-Sihâh (Tâcu’l-Luğa)*, (thk. Muhammed-u Muhammed Tamir v.dğr.) Daru’l-Hadis, Kahire 2009, s. 861; Ragıb el-İsfahâni, Ebu’l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât Fi Ğaribi’l-Kur’an*, (thk. Merkezi’-d-Dirasat ve ve’l-Buhus), y.y. ts., s.474; Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza el- Hüseyini, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l- Kâmûs*, (thk. Abdülkerim el-İzbâvîv.dğr.), Matbaat-u Hukûmet-i Kuveyt, Kuveyt 1987, XXXIX, 188-197; Topaloğlu, Bekir, “Ganî” md., *DİA*, İstanbul 1996, XII, 348; Karaman, Fikret v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 332-333.

⁴Ragıb el-İsfhâni, *el-Müfredât*, s.474; Semî el-Halebî, Ahmed b. Yusuf b. Abduddaim, *Umdetu’l-Huffâz fi Tefsîr-i Eşrafi’l-Elfâz (Mu’cemun Luğaviyyun li-Elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerim)*, (thk. Muhammed Basil Uyunu’s-Sûr), Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1996, III, 176; Ayrıca bkz. Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XXXIX, 192. İbn Manzur, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfîi, *Lisanu’l-Arap*, Dâr-u Sadır, Beyrut ts., Beyrut, XV, 139.

⁵İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 815-816. Ayrıca bkz. Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XXXIX, 191-192.

⁶ Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *el-Furûku’l-Luğaviyye*, (thk. Muhammed İbrahim Salim), Dâru’l-İlmi ve’s-Sekâfeti, Kahire 1997, s.175-176; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XXXIX, 192.

⁷ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XXXIX, 189.

⁸ Bakara, 2/273; Al-i İmran, 3/181; Tevbe, 9/93; Haşr, 59/7. Ayrıca bkz. Buhari, “Nikâh”, 42; Müslim, “Nikâh”, 107; Tirmizi, “Cenaiz”, 6.

⁹İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 815-816; Ragıb el-İsfhâni, *el-Müfredât*, s.474; Firûzâbâdî, Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kub b. Muhammed, *Besâir-u Zevi’t-Temyîz Fi Letâifi’l-Kitâbi’l-Azîz*, (thk. Muhammed Ali Neccar), Kahire 1996, IV, 151; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XXXIX, 190. Ayrıca bkz. İbn Mânzûr, *Lisânu’l-Arap*, XV, 138. Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi (el-Okyânûsu’l-Muhît fi Tercemeti’l-Kâmûsul-Muhît)*, (haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013, VI, 5914-5915

¹⁰Ragıb el-İsfhâni, *el-Müfredât*, s.474; Firûzâbâdî, *Besâir*, IV/151; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XXXIX, 188.

Nitekim Kur'an'da Teğabun, 64/6.ayette geçen isteğnâ fiili, “ğaniye” anlamında kullanılmıştır.¹¹ “Ğny” kökünün istif’âl kalıbı olan isteğnâ (استغنى) fiili “zenginlik istedi” anlamını ifade eder.¹² Bu kalıp zaman içinde yaygın bir şekilde “ğaniye” (zengin oldu, bir şeyle iktifa edip başkasına muhtaç olmadı) anlamında kullanır hale gelmiştir.¹³ Netice olarak “ğny” kökünün bu farklı kullanımlarında belirgin olan anlamının “bir şeyle iktifa edinip/yetinip başka şeye muhtaç olmama” olduğunu söylemek mümkündür.

II- “Ğny”(غنى) Kökünün Kur'an'da Kullanılışı

“Ğny” kökü, isim ve fiil kullanımlarıyla birlikte Kur'an'da 72 ayette olmak üzere toplam 73 defa tekrar edilmiştir.¹⁴ Bu kökün içinde bulunduğu ayet kümesine bağlı olarak taşıdığı anlamlar, sözlük anlamına paraleldir ve birçok ayette “fakîr” kelimesinin karşıtı olarak kullanılmıştır.¹⁵ “Ğny” kökü dört ayette istif’al babında geçmiş¹⁶ ve yirmi dört ayette ise Allah'a nispet edilmiş ve Allah'ın bir fiili olarak kullanılmıştır.¹⁷

Sülasi (üçlü) fiil kalıbında geçtiği ayetlerde, “ğny” kökü, sözlük anlamına bağlı olarak bir “yerde kalma, ikamet etme ve yerleşme” anlamında kullanılmıştır. Söz konusu ayetlerde azaba uğratılan inkârcı ve bozguncu toplulukların akıbetlerinden bir tablonun sunulduğu görülür.¹⁸

“Ğny” kökünün fiil olarak kullanıldığı ayetlerin genelinde if’âl kalıbından (ağnâ-yuğnî-iğnâ) geldiği görülür.¹⁹ Ancak if’al kalıbında kullanıldığı yerlerin sadece altısında Allah'a nispet edilmiştir.²⁰ Bu kalıbın sıfat-fiil (ism-i fail) olan şekli “el-muğnî” Allah'ın isimlerindedir ve kullarından dilediğini zenginleştiren yani muhtaç olmaktan kurtaran anlamına gelir.²¹ Ancak gerçek muğnî olan Allah Teâlâ'nın zengin ettiği kişi, asla mutlak zengin olamaz. Çünkü

¹¹Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet, *Tehzibu'l-Luğa* (thk: Muhammed Ali en-Naccar), ed-Daru'l-Mısriyyeli't-Teâlifive't-Tercemeti, Kahire 1964, VIII, 201; Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s.474; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXXIX, 189. Âsım Efendi, *Kamus Tercümesi*, VI, 5914

¹²İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, XV, 137; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXXIX, 189.

¹³ Askerî, *el-Furûk*, s.175-176

¹⁴Abdülbaki, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1987, “ğny” md.

¹⁵ Bkz. Bakara, 2/273; Al-ı İmran, 3/181; Nisa, 4/6; Nisa, 4/135; Nur, 24/33; Fatır, 35/15; Muhammed, 47/38.

¹⁶Teğabun, 64/6; Abese, 80/5; Leyl, 92/8; Alak, 96/7.

¹⁷ M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “ğny” md. Örnek olarak bkz. Bakara, 2/267; Nisa, 4/131; En'am, 6/133; Tevbe, 9/28 ve 74; Yunus, 10/68; İbrahim, 14/8.

¹⁸ “Derken o şiddetli deprem onları yakalayiverdi de yurtlarında diz üstü donakaldılar. Şuayb'ı yalanlayanlar sanki yurtlarında hiç oturmamış gibiydiler (ke-en lem yağnav fihâ/فِيهَا لَمْ يَغْتُوا) Asıl ziyana uğrayanlar Şuayb'ı yalanlayanların kendileridir.” (Araf, 7/91-92) Ayrıca bkz. Yunus, 10/24; Hud, 11/68 ve 95.

¹⁹Araf, 7/48; Enfal, 8/19, 25, 74; Tevbe, 9/74; Yunus, 10/36 ve 101; Hud, 11/101; Yusuf, 12/67-68; Hicr, 15/84; Meryem, 19/42; Nur, 24/32-33; Şuara, 26/207; Yasin, 36/23; Zümer, 39/50; Mümin, 40/82; Duhan, 44/41; Casiye, 45/10 ve 19; Ahkaf, 46/26; Tur, 52/46; Necm, 53/26, 28 ve 48; Kamer, 54/5; Mücadele, 58/17; Tahrim, 66/10; Hakka, 69/28; Mürselat, 77/31; Abese, 80/37; Ğaşiye, 88/7; Leyl, 92/11; Duha, 93/8; Tebbet, 111/2.

²⁰ Nisa, 4/130; Tevbe, 9/74; Nur, 24/32-33; Necm, 53/48; Duha, 93/8.

²¹İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, XV, 136; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXXIX, 196-197.

Allah'ın zengin kıldığı bu kişi, zenginliği ile kendi gibi olanlara muhtaç olmasa da her hâlükârda Allah'a muhtaçtır. Şu halde hakikî zengin hiç kimseye ve hiç bir şeye ihtiyacı olmayan yalnız ve yalnız Allah'tır.²² “İğnâ”nın Allah ile ilgili olduğu ayetlerde, Allah Teâlâ'nın, zengin kılma/zenginleştirme vasfından bahsedilir. Nisa suresinde, bütün çabalara rağmen evlilik bağını sürdüremeyen karı-kocanın ayrılmaları durumunda, Allah'ın, bol nimetinden her birini zenginleştireceğine (yuğnillâhu),²³ Nur suresinde ise bekârlar, köleler ve cariyelerin evlendirilmeleri öğütlenirken Allah'ın onları kendi lütfu ile zenginleştireceğine işaret edilir.²⁴ Necm suresinde, insanın hayat-ölüm çizgisi içinde cereyan eden her oluşun ve genelde evrende olup biten her şeyin Allah Teâlâ'nın irade ve kudretine bağlı bulunduğunun ifade edildiği²⁵ bir ayet grubu içerisinde başkalarına muhtaç olmaktan kurtaran (ağnâ) ve varlık sahibi kılanın Allah Teâlâ olduğu vurgulanır.²⁶ Görüldüğü gibi bu ayetlerde geçen iğnâ ile daha çok “maddî alanda zengin kılma” kastedilmiştir.²⁷ Hz. Peygamberin muhatap alındığı ve Yüce Allah'ın o'na bahsettiği bir takım nimetlerin sıralandığı Duha suresinde de “Seni fakir bulup zengin etmedi mi?”²⁸ buyrulur. Bu ayette yer alan iğnâ sözcüğü, Taberî (ö. 310/923) ve Zemaşerî (ö.538/1143) tarafından maddî zenginlik olarak yorumlanırken,²⁹ Mâtürîdî (ö. 333/944) ise uhrevî zenginliğe dayanan görüşe öncelik vermiştir.³⁰

“Ğny” kökünün if'âl kalıbı olan “iğnâ”nın geçtiği diğer ayetlerde ise özne başka varlıklardır. Söz konusu ayetlerde ağnâ-yuğnî (أَغْنَى بِغْنَى) fiili, ekseriyetle “an” (عَنْ) harf-i ceri ile birlikte kullanılmakta ve genelde “fayda vermek, yarar sağlamak” anlamlarını ifade etmektedir. İnkârcuların konu edildiği bir bağlamda Al-i İmran suresinde, malları ve evlatlarının, azaba karşı kâfirlere bir fayda sağlamayacağına,³¹ Bedir savaşının konu edildiği bir bağlamda çokluklarının müşriklere bir fayda vermeyeceğine,³² başka bir yerde çokluğun Huneyn savaşında

²²Gazâlî, Ebu Hâmid, *el-Maksadu'l-Esnâ fî Şer-i Esmâillâhi'l-Hüsnâ*,(thk. Muhammed Osman el-Huseyn), el-Mektebetü'l-Kur'an, Kahire ts., s.128

²³Nisa, 4/130. Tevbe suresinde de Allah Teâlâ'nın münafıkları zengin kıldığından bahsedilir. (Tevbe, 9/74)

²⁴ Nur, 24/32-33.

²⁵ Karaman, Hayrettin v.dğr., *Kur'an Yolu (Türkçe Meal ve Tefsir)*, DİB Yayınları, Ankara 2008, V, 175.

²⁶Necm, 53/48.

²⁷ Topaloğlu, Bekir, “Muğnî” md., *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 381.

²⁸Duha, 93/8.

²⁹Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Câmiü'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'an*, (thk. Abdullah b. Abdi'l-Muhsin et-Türkî), Merkezü'l-Buhûsve'd-Dirâsâti'l-Arabiyyetive'l-İslâmiyyeti, Kahire 2001, XXIV, 489; Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf an Hakâik-i Ğavâmizi't-Te'vil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, (thk. Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd v.dğr.), Mektebetü'l-Abîkân, Riyâd 1998, VI, 393.

³⁰Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, (thk. Dr. Mücdî Bâsellûm), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, X, 562.

³¹Al-ı İmran, 3/10 ve 116.

³²Enfal, 8/19.

Müslümanlara hiçbir yararının olmadığına³³ işaret edilir. Bazı ayetlerde, cehenneme müstahak olanlara dünyadaki çokluklarının, mallarının, oğullarının ve büyüklenmelerinin bir yarar sağlamayacağına,³⁴ başka bir ayette ise Allah izin vermediği sürece göklerde bulunan meleklerin şefaatinin, dilediği ve hoşnut olduğu kimselere fayda vermeyeceğine³⁵ vurgu yapılır. İnkârcıların konu edildiği bir kısım ayette ise inanmayan ve haktan yüz çeviren bir topluma delillerin ve uyarıların fayda sağlamadığına,³⁶ geçmiş inkârcı toplumların, kazandıklarının, Allah'ın kendilerine verdiği kulaklar, gözler ve kalplerin ve Allah'ı bırakıp da taptıkları tanrılarının, karşılaştıkları azaba karşı bir fayda vermediğine³⁷ işaret edilmiştir. Yine aynı fiilin kullanıldığı başka ayetlerde tanrı diye tapınılan putların bir fayda vermediği³⁸ ifade edilmiştir. Kitabı (amel defteri) solundan verilene malı,³⁹ Ebu Leheb'e malı ve kazandıkları bir fayda sağlamamıştır.⁴⁰ İğnâ fiilinin kullanıldığı Leyl suresinde ise cimrilik eden, kendini müstağni sayan, en güzeli (kelime-i tevhid) yalanlayanların mallarının kendilerine hiçbir fayda vermeyeceği vurgulanır.⁴¹ Necm suresinde ifade edildiğine göre ahirete inanmayan ve meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia eden müşrikler bir bilgiye dayanmamakta ve sadece zanna uymaktadırlar. Hâlbuki zan, hakikat karşısında bir değer ifade etmez,⁴² haktan yana hiçbir fayda veremez ve hakkın yerine geçemez.⁴³

Hız. Yakup'un, bir tedbir olarak oğullarının Mısır'a farklı kapılardan girmelerini öğütlediği ayette geçen iğnâ sözcüğünün de "engel olma ve savma" anlamında kullanıldığı söylenebilir.⁴⁴ Abese, 80/37.ayette geçen iğnâ kelimesi de "kifayet etmek/yetmek" anlamında kullanılmıştır.⁴⁵

³³Tevbe, 9/25.

³⁴ Araf, 6/48; Mücadele, 58/17. Ayrıca bkz. Duhan, 44/41; Casiye, 45/10; Tur, 52/46; İbrahim, 14/21; Mümin, 40/47.

³⁵Necm, 53/26.

³⁶Yunus, 10/101; Kamer, 54/5.

³⁷ Mümin, 40/82; Hicr, 15/84; Şuara, 26/207; Ahkaf, 46/26. Ayrıca bkz. Zümer, 39/50; Hud, 11/101. Ayrıca Yasin, 36/23.

³⁸ Meryem, 19/42.

³⁹ Hakka, 69/28.

⁴⁰Tebbet, 11/2. Tahrim suresinde ise Peygamber yakını olmanın, azaba engellemeye yetmediğine işaret edilir: "Allah, inkâr edenlere, Nuh'un karısı ile Lût'un karısını misal verdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki sâlih kişinin nikâhları altında iken onlara hainlik ettiler. Kocaları Allah'tan gelen hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara: Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin! denildi." (Tahrim, 66/10)

⁴¹Leyl, 92/8-11.

⁴²Necm, 53/28. Ayrıca bkz. Yunus, 10/36.

⁴³Taberî, Câmîu'l-Beyân, XXII, 58.

⁴⁴ "Sonra şöyle dedi: Oğullarım! (Şehre) hepimiz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah'tan (gelecek) hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm Allah'tan başkasının değildir. (Onun için) ben yalnız O'na dayandım. Tevekkül edenler yalnız O'na dayansınlar." (Yusuf, 12/67) Ayrıca bkz. Yusuf, 12/68.

⁴⁵Zemahşerî, el-Keşşâf, VI, 318.

“Ğny” kökünden bir sıfat olan “ğani” kelimesi, Kur’an’da hem Allah’a hem de insanlara izafe edilmiştir. Ğani kelimesi ve bunun çoğulu olan “ağniyâ”, insanlarla ilgili kullanıldığı bazı ayetlerde maddî zenginlik, yani “çok malı olan” manasında kullanılmıştır.⁴⁶

Ğani sözcüğü Allah ile ilgili kullanıldığı ayetlerde ise “zengin, kendi varlığıyla yetinip başkasına muhtaç olmayan, müstağni, herhangi bir şeyde/konuda hiçbir kimseye muhtaç olmayan ve herkesin kendisine muhtaç olduğu (varlık)” anlamına gelir.⁴⁷ On sekiz ayette Allah’a nispet edilen bu kelime, bazen marife (elifli) bazen de nekre (elifsiz) biçiminde kullanılmıştır.⁴⁸ Allah’ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biri olan Ğani, genellikle “zatında ve sıfatında başkası ile ilgisi olmayan, başkalarıyla alâkası olmaktan tamamen münezzehe olan, zâtında ve sıfatlarında her türlü ihtiyaçtan münezzehe olan” şeklinde tanımlanır.⁴⁹ Allah, varlığı açısından başkasına muhtaç olmadığı gibi ulûhiyyetini niteleyen, kâinatı yaratıp idare edişini dile getiren sıfatlara sahip olması ve bunları fonksiyoner kılması bakımından da bütün yaratıklardan müstağnidir.⁵⁰

Ğani sıfatının Allah’a nispet edildiği ayetlerde öncelikle mutlak olarak Allah “ğani” olduğundan, kendisi dışında hiçbir varlığa muhtaç olmadığından bahsedilir. En’am suresinde ifade edildiğine göre “*Rabbın zengindir, rahmet sahibidir. Dilerse sizi yok eder ve sizi başka bir kavmin zürriyetinden yarattığı gibi sizden sonra yerinize dilediği bir kavmi yaratır.*”⁵¹ Dolayısıyla insanlardan yapmalarını istediği işleri bunlara muhtaç olduğu için istememektedir; O, merhametli olduğu için muradı insanları sıkıntıya sokmak da değildir.⁵² Fahreddin Râzî (ö.606/1210), Allah’ın kullarını mükellef kılmasını O’nun ihsan ve rahmetine bağlar.⁵³ Tarih boyunca yüce Allah, haktan ve iyilikten uzaklaşan, inkârcılık ve bozgunculukta ısrar eden nice kavimleri hemen azaba uğratmamış, merhamet ve lütfunun bir eseri olarak hallerini ıslah etmeleri için kendilerine mühlet vermiş; en sonunda ıslah olmayanları ortadan kaldırarak yerlerine başka nesiller getirmiştir.⁵⁴ Hac suresinde Allah’ın insanlara yönelik nimetlerinin zikredildiği bir bağlamda, göklerde ve yerde var olan her şeyin Allah’a ait olduğu, onun Ğani ve övgüye değer olduğu vurgulanmıştır.⁵⁵ Ğani ile fakir sözcüklerinin karşıt bir şekilde kullanıldığı Fatır suresinde ise insanların Allah’a muhtaç oldukları, Allah’ın ise ihtiyaçsız (ğani) ve

⁴⁶Haşr, 59/7; Bakara, 2/273; Al-ı İmran, 3/181; Nisa, 4/6 ve 135; Tevbe, 9/93

⁴⁷İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arap*, XV, 136; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XXXIX, 196-197; Topaloğlu, Bekir, “Ğani” md., *DİA*, İstanbul 1996, XII, 348.

⁴⁸M. F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “ğny” md.

⁴⁹Gazâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, s.128; Topaloğlu, “Ğani” md., XII, 348.

⁵⁰ Topaloğlu, “Ğani” md., *DİA*, XII, 348.

⁵¹En’am, 6/133.

⁵² Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, II, 473.

⁵³Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIII, 211.

⁵⁴ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, II, 473.

⁵⁵ Hac, 22/64. Ayrıca bkz. Lokman, 31/26; Nisa, 4/131.

övülmeye değer bir varlık olduğu belirtilmiştir.⁵⁶ Başka bir ayette de Allah'ın tüm âlemlerden müstağni olduğuna vurgu yapılmıştır.⁵⁷

Ğanî sözcüğünün Allah'la ilgili kullanıldığı ayetlerde, ayetin konusu ve ayetin içinde yer aldığı bağlam dikkate alındığında, Allah Teâlâ'nın, mutlak olarak kendisi dışında hiçbir şeye muhtaç olmadığına işaret edilmesinin yanı sıra, nelere muhtaç olmadığına dair bilgiler vardır. Örnek vermek gerekirse bir kısım ayette, Allah'ın, insanların iyilikte bulunmalarına ve infak etmelerine muhtaç olmadığına vurgulandığı görülür. Bakara suresinde, malların Allah yolunda infak edilmesinin, güzel söz ve bağışlamanın işlendiği bir bağlamda geçen ayetlerde, bir bakıma Allah Teâlâ'nın, insanların iyilik ve yardımlarına muhtaç olmadığı,⁵⁸ İsrailoğullarının nankörlüklerine değinilen İbrahim, 14/8'de, Allah'ın ğanî (onların şükürlerine muhtaç olmadığı) ve hamîd olduğu, Neml ve Lokman surelerinde ise kimsenin şükürüne muhtaç olmadığı⁵⁹ vurgulanır. Zümer suresinde, Allah Teâlâ'nın insanı yaratmasına, mülkün ona ait olduğuna ve ondan başka ilah olmadığına işaret edildikten⁶⁰ sonra onun, aslında insanın inanmasına muhtaç olmadığı vurgulanır: *“Eğer inkâr ederseniz, bilin ki Allah, size muhtaç (ğaniyyun anküm) değildir. Bununla beraber O, kullarının küfrüne razı olmaz. Eğer şükrederseniz sizden bunu kabul eder. Hiçbir günahkâr diğerinin günahını çekmez. Nihayet hepinizin dönüp gidişi, Rabbinizedir. Yaptıklarınızı o size haber verir. Çünkü o, kalplerde olan her şeyi hakkıyla bilendir.”*⁶¹

Diğer taraftan cimriliğin konu edildiği ayetlerde Allah'ın kimsenin yardım ve sadakasına,⁶² cihadla ilgili bir ayette kimsenin cihadına ve çabasına,⁶³ muhtaç olmadığı belirtilir. Peygamberlerin; Allah'ı ve ahiret gününü arzu edenler için güzel bir örnek olduğunun vurgulandığı bir ayette ise yüz çevirmeleri ve örnek almamaları durumunda, Allah'ın onlara ihtiyacı olmadığı ve hamde layık olduğu⁶⁴ vurgulanır. Müşriklerin konu edildiği bir ayette ise sübhan sözcüğü ile beraber kullanılır ve Allah'ın çocuk edinmeye ihtiyacı olmadığı ifade edilir: *“(Müşrikler:) ‘Allah çocuk edindi’ dediler. Hâşâ! O bundan münezzehdir. O'nun (çocuğa)*

⁵⁶Fatır, 35/15.

⁵⁷ *“Orada apaçık nişâneler, (ayrıca) İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna gücü yetenlerin o evi hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir.”* (Al-İmran, 3/97)

⁵⁸ Bakara, 2/263 ve 267.

⁵⁹Neml, 27/40; Lokman, 31/12.

⁶⁰Zümer, 39/6.

⁶¹Zümer, 39/7.

⁶²Hadid, 57/24; Muhammed, 47/38.

⁶³Ankebut, 29/6.

⁶⁴Mümtehine, 60/6.

ihtiyacı yoktur. Göklerde ve yerde ne varsa onundur. Bu hususta yanınızda herhangi bir delil yoktur. Allah hakkında bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?”⁶⁵

Görüldüğü gibi ğanî kelimesi ile Allah Teâlâ'nın bütün âlemlerden ve varlıklardan müstağni (hiç birine muhtaç olmadığı ve kendi kendine yeterli) olduğu ifade edilmiştir. Bazı ayetlerde ise ğani kelimesi birlikte kullanılan başka kelimelerle Allah Teâlâ'nın, varlıklara olan ilgisinin değişik boyutlarına değinilmiştir. Bu çerçevede ğanî sıfatı, on ayette “hamîd”(övülen, övgüye lâyık bulunan),⁶⁶ bir ayette “sabırlı, acele ve kızgınlıkla muamele etmeyen”⁶⁷ anlamına gelen “halîm”⁶⁸, bir ayette “zür'r-rahmeti” (rahmet sahibi)⁶⁹, bir ayette “yaratıklarına nimet veren, bağışta bulunan, tövbe edenleri affeden, ihsanı bol olan”⁷⁰ anlamına gelen “kerîm”⁷¹, bir ayette de “Cenâb-ı Hakk'ı ulûhiyyetle bağdaşmayan her türlü eksiklik ve noksanlıktan tenzih etme”⁷² manasına gelen “sübhân”⁷³ ile birlikte kullanılmıştır.

III- İsteğnânın Kur'an'daki Anlam Çerçevesi

“Ġny” kökünün istif'al kalıbından isteğnâ (اسْتَغْنَى) fiili, dört ayette kullanılmıştır.⁷⁴ Medenî bir sure olan Teğabun'da geçen isteğnâ sözcüğü Allah'a nispet edilir. İsteğnâ fiilinin kullanıldığı diğer ayetler ise Mekkîdir ve bu ayetlerde insanların bir fiili olarak gelmiştir. Teğabun suresinde, kullanıldığı bağlamda, inkârcılara ve onların dünyada yapıp ettiklerinin vebalini/cezasını tattıklarına/helak olduklarına ve ahirette de kendileri için acı bir azabın (azâb-ı elîm) hazırlandığına işaret edildikten⁷⁵ sonra onların başlarına gelen azabın nedenleri açıklanır: *“ذَلِكَ بِأَنَّهُ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَعَالُوا أِبْرَارًا يَكْفُرُونَ فَكَفَرُوا وَتَوَلَّوْا وَاسْتَغْنَى اللَّهُ وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَمِيدٌ”* (O azabın sebebi) *“şu ki, onlara peygamberleri apaçık deliller getirmişlerdi, fakat onlar: Bir beşer mi bizi doğru yola götürecekmış? dediler, inkâr ettiler ve yüz çevirdiler. Allah da hiçbir şeye muhtaç olmadığını gösterdi. Allah zengindir, hamde lâyıktır.”⁷⁶* Bu ayette, hem Allah Teâlâ'nın bir fiili olarak kullanılan “isteğnâ” hem de ğa ne ye kökünden bir sıfat ve Allah'ın isimlerinden biri olan “ĝanî” sözcüğü kullanılmıştır. İsteğnâ (اسْتَغْنَى) fiilli, burada mucerred fiil, yani “ĝaniye” (zengin oldu, yeterli oldu, kendi kendine yetti) ile aynı anlamda kullanılmıştır. Dolayısıyla

⁶⁵ Yunus, 10/68.

⁶⁶ Bakara, 2/263 ve 267; Nisa, 4/131; İbrahim, 14/8; Hac, 22/64; Lokman, 31/26; Fatır, 35/15; Hadid, 57/24; Mümtehine, 60/6; Teğabun, 66/6.

⁶⁷ Topaloğlu, Bekir, “Halîm” md., *DİA*, İstanbul 1997, XV, 334.

⁶⁸ Bakara, 2/263.

⁶⁹ En'am, 6/132.

⁷⁰ Karaman v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.373.

⁷¹ Neml, 27/40.

⁷² Yurdagür, Metin, “Tesbih” md., *DİA*, İstanbul 2011, XL, 527.

⁷³ Yunus, 10/68.

⁷⁴ Teğabun, 64/6; Abese, 80/5; Leyl, 92/8; Alak, 96/7.

⁷⁵ Teğabun, 64/5.

⁷⁶ Teğabun, 64/6.

istif'âl babı bu ayette talep/isteme anlamını ifade etmek için gelmemiştir.⁷⁷ Ayetin bütünlüğü dikkate alınırsa “istağnallâhu” (اسْتَغْنَى اللَّهُ) ifadesi ile Allah Teâlâ'nın, onların/kâfirlerin kendisine ve peygamberlerine iman ve itaat etmelerine ihtiyacı olmadığına, “ğani” sözcüğü ile de Allah Teâlâ'nın, onların iman ve itaat etmeleri şöyle dursun, âlemlerden ve yaratıklarından hiçbirine muhtaç olmadığına vurgu yapıldığı görülür.⁷⁸ Bundan dolayı “isteğnallâhu” ifadesi, Zemaşerî tarafından, güç ve kudretinde olmasına rağmen, Allah'ın onları iman etmeye mecbur etmediği ve onları inanmaya zorlamadığı, şeklinde açıklanmıştır.⁷⁹ Görüldüğü gibi bu ayette “istiğnâ” ve “ğani” kelimeleri Allah'ın bir fiildir ve anlam içerikleri aynıdır. Dolayısıyla bu iki kelimenin, “ğani” sözcüğünün Allah'a isnad edildiği ayetler çerçevesinde belirginleşen “Allah'ın kendi kendine yetmesi, herhangi bir şeyde/konuda hiçbir kimseye muhtaç olmaması, zâtında ve sıfatlarında her türlü ihtiyaçtan münezzeh olması” şeklinde bir anlam ifade ettikleri söylenebilir.

Burada “ğny” köküyle aynı bağlamda geçmemekle birlikte benzer bir içeriğe sahip olan “samed” (الصمد) sözcüğüne de değinmek gerekir. Allah'ın isimlerinden biri olan samed, temel anlamı “yönelmek”⁸⁰ olan “smd” (صمد) kökünden alınmış bir kelimedir ve Kur'an'da bir ayette geçer.⁸¹ Bu kelime, Allah'a nispet edildiğinde “istekleri karşılama ve ihtiyaçları gidermesi için herkesin kendisine yöneldiği, yaratılmışlara özgü acz ve ihtiyaçtan münezzeh ebedî ve bâkî yüce varlık”⁸² anlamını ifade eder. Görüldüğü gibi istiğnâ ve ğani sözcüklerinin muhtevasında var olan “başkalarına muhtaç olmama ve ihtiyaçtan münezzeh olma” anlamı samed kelimesinde de mevcuttur.

İsteğnâ fiilinin geçtiği diğer ayetlerin muhatabı Mekke müşrikleridir. Diğer bir ifadeyle üç ayette istiğnanın öznesi insanlardır ve ilgili ayetlerde müşriklerin, Hz. Peygamber ve onun çağrısına karşı negatif tutumlarına yer verilir. Mekki bir sure olan Abese'de geçen bu kelime,

⁷⁷Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, *Tefsîru'l-Bahru'l-Muhît*, (thk. Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd vd.), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993, VIII, 274.

⁷⁸Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukatîl b. Süleyman (et-Tefsîrü'l-Kebîr)*, (thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Dar-u İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 2002, IV; 301-302; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 8; Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed Abdullah, *Envaru'l-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1998, V, 217; Âlûsî, Ebû's-SenâŞihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts., XXVIII, 122. Bu ifade aynı zamanda, Allah Teâlâ'nın, onlar (kâfirler) için deliller (burhân) ortaya koyduğu ve delillerin açıklamalarını en iyi şekilde yaptığı, bu nedenle doğruya çağırarak ve hidayete iletmek için bundan daha fazlasına muhtaç olmadığı, biçiminde de açıklanmıştır. (Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed Bin Ahmed Bin Ebi Bekr, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, (thk. Dr. Abdullah Bin Abdü'l-Muhsin et-Türkî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2006, XXI, 10)

⁷⁹Zemaşerî, *el-Keşşâf*, VI, 132.

⁸⁰İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 576.

⁸¹De ki: “O, Allah'tır, bir tektir.” “Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)” “Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir).” “Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.” (İhlas, 112/1-4)

⁸²Gazâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, s. 119; Topaloğlu, Bekir, “Samed” md., *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 68.

müşriklerin ileri gelenlerinden bir gruba nispet edilir: ﴿1﴾ أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَىٰ ﴿2﴾ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزْكِي ﴿3﴾ أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَىٰ ﴿4﴾ أَمَا مِنْ اسْتَعْلَىٰ ﴿5﴾ فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّىٰ ﴿6﴾ وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزْكِي ﴿7﴾ وَأَمَا مِنْ جَاءَكَ يَسْعَىٰ ﴿8﴾ وَهُوَ يَخْشَىٰ ﴿9﴾ فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّىٰ ﴿10﴾ (Peygamber), *âmânın kendisine gelmesinden ötürü yüzünü ekşitti ve çevirdi. (Resulüm! onun halini) sana kim bildirdi! Belki o temizlenecek yahut öğüt alacak da o öğüt ona fayda verecek. Kendini (sana) muhtaç görmeyene gelince(isteğnâ), sen ona yöneliyorsun. Oysaki onun temizlenip arınmasından sen sorumlu değilsin. Fakat koşarak ve (Allah'tan) korkarak sana gelenle de ilgilenmiyorsun.*⁸³

İsteğnâ sözcüğünün hangi anlamda kullanıldığını doğru tespit temek için “isteğnâ” (اسْتَعْلَىٰ) fiilinin içinde yer aldığı Abese suresinin ilk on ayetini kendi bütünlüğü içinde ve tarihsel bağlamını da dikkate alarak yorumlamanın gerekliliği ortadadır. Bu sebeple öncelikle bu ayetlerin inmesine neden olan olayın bilinmesi gerekmektedir. Rivayete göre bir gün Hz. Peygamber, (Utbe b. Rabia, Ebu Cehil b. Hişâm, Abbas b. Abdümttalip gibi) müşriklerin ileri gelenlerinden bir gruba dini tebliğ ederken yanlarına müminlerden olup gözleri görmeyen Abdullah İbn Ümmî Mektûm geldi, Hz. Peygamber’e yaklaşarak Kur’an’dan bir ayet kendisine okumasını istedi ve “Ey Allah’ın Elçisi! Allah’ın sana öğrettiklerinden bana da öğret” dedi. Etkisi azalacağı için konuşmasının kesilmesinden rahatsız olan Hz. Peygamber ondan uzaklaşp yüzünü astı, geri döndü ve onun sözünden hoşlanmadı, öbürlerine yöneldi. Abese suresinin, Allah Resulü Hz. Peygamber’i uyaran ilk on ayetinin bu olay üzerine indiği rivayet edilir.⁸⁴

Abese suresinin ilk ayetlerinin inmesine sebep olan olayı içeren bu rivayet dikkate alınır, Allah resulü Hz. Muhammed ve onun getirdiği vahye yönelik birbirine zıt iki tavrın ve farklı insan tipinin resmedildiği görülür. Birinci tavrın sahibi Hz. Peygamberin tebliğine karşı kendilerini yeterli gören ve vahye ihtiyacı olmadıklarını düşünen müşriklerdir. İkinci tavrın sahibi ise inanan, yani ilahi davete karşı koşulsuz gönül veren ve Kur’an öğrenmek isteyen bir mümindir.

Abese suresinin ilk on ayeti kendi bütünlüğü içerisinde ve isteğnânın ilişkili olduğu kelimeler dikkate alınarak okunduğunda, iki farklı eğilimin bu defa fiiller/eylemler üzerinden verildiği müşahede edilir. 5.ayette geçen “isteğnâ” (اسْتَعْلَىٰ) fiili, burada müşriklerin bir eylemidir ve 8-9.ayetlerde geçen ve sözlükte “hızlı yürümek”⁸⁵ anlamına gelen “sa’y” (yes’â) ile “korkmak”⁸⁶ anlamındaki “haşyet” (yahşâ) filleriyle karşıt pozisyonda kullanılmıştır⁸⁷: “...Fakat koşarak ve (Allah'tan) korkarak sana gelenle...” Sa’y sözcüğünün buradaki anlamı

⁸³Abese, 80/1-10.

⁸⁴Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, 102-103; İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1984, IX, 26-27.

⁸⁵Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 307.

⁸⁶İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s.317.

⁸⁷İbn Aşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnisîyyelin'n-Neşr, Tunus 1984, XXX, 109.

“hayr/iyilik elde etmek için koşmak, iyilik için çalışmak” şeklindedir.⁸⁸ “Haşyet” fiiliyle de “Allah’tan korkma ve sakınma” anlamı kastedilir.⁸⁹ Her iki fiilin faili (öznesi) Abdullah b. Ümmî Mektûm’dur.⁹⁰ “İsteğnâ” fiili ise müfessirler tarafından kendini Allah’a muhtaç görmeyen⁹¹, Allah’a iman etmeye ve Hz. Muhammed’de bulunan Kur’an’ın ihtiva ettiği ilim ve marifete ihtiyacı olmadığını düşünen⁹², şeklinde açıklanmıştır. Aynı fiil, çağdaş tefsirlerde ise iman etmeye, öğüt almaya, tezekküre ve temizlenmeye (tezekkî) ihtiyaç duymayan ve Hz. Peygamberden ders almak istemeyen⁹³, Hz. Muhammed’e, dinine, ondan olan hidayete, iyiliğe, aydınlığa ve temizliğe ihtiyacı olmadığını izhar eden⁹⁴, ilahî rehberliğe ihtiyaç duymayan⁹⁵, biçiminde izah edilmiştir. Fahrettin Râzî’nin aktardığına göre “*Kendini (sana) muhtaç görmeyene gelince (isteğnâ)...*” ifadesi, Atâ (ö. 114/732) tarafından “kendisini imandan müstağni gören”, Kelbî (ö. 146/763) tarafından ise “kendisini Allah’tan müstağni gören” biçiminde yorumlanmıştır. Ayrıca “isteğnâ” fiilini “zengin oldu” şeklinde yorumlayanlar da olmuştur.⁹⁶ Ancak “zengin oldu” manası, ayetin muhtevasına uygun değildir. Çünkü Hz. Peygamber’in onlara (müşriklerin ileri gelenlerine) yönelmesi ve onlarla ilgilenmesi servet ve mallarından dolayı değildir. Kaldı ki Allah Teâlâ, daha sonra “isteğnâ” fiiline karşıt bir şekilde “*Fakat koşarak ve (Allah’tan) korkarak sana gelenle de ilgilenmiyorsun.*”⁹⁷ şeklinde buyurmuştur. Burada korkarak (yahşâ) ve koşarak (yes’â) yerine “fakir, yoksul olarak” ifadesi kullanılmamıştır. Ancak ayette geçen “*Kendini (sana) muhtaç görmeyene gelince (isteğnâ)...*” ifadesine, “malı/zenginliği ve serveti nedeniyle kendini imana ve Kur’an’a muhtaç görmeyen”, biçimindeki bir mana ayetin ruhuna uygundur.⁹⁸ İbn Abbas (ö. 68/687-88)’ın da ayeti bu şekilde yorumladığı ifade edilir.⁹⁹ İbn Aşûr (1879-1973) da “istiğna” sözcüğünün, “bir kişinin kendisini zengin sayması” anlamına geldiğini belirttikten sonra “sin” ve “ta” harflerinin hisban

⁸⁸Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 315; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IX, 28; Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu’l-ğayb*, Daru’l-Fikr, Beyrut 1941, XXXI, 58.

⁸⁹Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, IV, 590; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, 107; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 315; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IX, 28.

⁹⁰Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, IV, 590; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IX, 28.

⁹¹Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, IV, 590.

⁹²Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed Mustafa el-İmâdî, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm İlä Mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm*, (thk. Abdülkadir Ahmed Atâ), Mektebetü’l-Riyâd’l-Hadîs, Riyâdts., V, 478

⁹³Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1979, VIII, 5575.

⁹⁴Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’an*, Dâru’ş-Şurûk, Beyrut 2003, VI, 3825.

⁹⁵Esed, Muhammed, *Kur’an Mesajı (meal-tefsîr)*, (trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul 1999, III, 1236.

⁹⁶İsteğnâ fiilini, Kurtubî tarafından “servet sahibi ve varlıklı” (Kurtubî, *el-Câmi*, XXII, 73), Nesefî tarafından “mal ile zengin/varlıklı olan” şeklinde tefsir edilmiştir. (Nesefî, Ebü’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hağâiķu’t-Te’vîl*, (thk. Yusuf Ali Bedîvî), Daru’l-Kelîmu’t-Tayyib, Beyrut 1998, III, 602.)

⁹⁷Abese, 80/8-9.

⁹⁸Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXXI, 57.

⁹⁹İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IX, 27. Ayrıca bkz. Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, V, 555.

(zannetme/varsayım) anlamını kattıklarını ifade eder. O'na göre istiğna ekseriyetle tekebbür (büyüklenme) ve güç-kuvvetle övünme anlamlarında kullanılır. Burada istiğnâ sözcüğü ile “kabul etmekten yüz çevirerek Hz. Peygamber’in hidayet/rehberliğine kendini muhtaç görmeyen” anlamı kastedilir. “İsteğnâ” ile “mal/mülk ile kendini zengin sayan” anlamı kastedilmemiştir. Çünkü bu bağlamda, zenginin, fakir birine tercih edilmesi söz konusu değildir.¹⁰⁰

Netice olarak Abese suresinde biri “isteğna”, diğeri “sa’y ve haşyet” kelimeleri ile iki insan tipinden bahsedilir. İlki, ileri gelen Mekke müşriklerinin şahsında somutlaşan kendini yeterli görme, Hz. Peygamber’e ve onu getirdiklerine muhtaç olmama, tenezzül etmeme, kibirlenme gibi eylemleriyle kendini izhar eden insan tipidir. Esed (1900-1992)’in ifadesiyle “ilahî rehberliğe ihtiyaç duymayan”¹⁰¹ bu tip insanlar, Hz. Peygamber’den öğüt almaya ve arınmaya ihtiyacı olmadığını düşünen kâfir-müşrik insanlardır. Diğeri ise Abdullah b. Ümmî Mektum gibi iyilik istemek için çabalayan, koşup Allah Elçisi’ne gelen, Allah’tan korkan, Hz. Peygamberin davet ve öğüdüne muhtaç olan, arınmayı arzulayan mümin bir insan modelidir.

İsteğnâ fiilinin geçtiği surelerden bir diğeri de Leyl’dir. Tefsir kaynaklarında Leyl suresinin, Mekke döneminde müslüman köleleri satın alıp âzat etmek suretiyle servetini Allah yolunda harcayan Hz. Ebû Bekir ile cimrilik yaparak malını ihtiyaç sahiplerinden esirgeyen Ümeyye b. Halef hakkında nâzil olduğu bildirilmiştir.¹⁰² Mukatil b. Süleyman (ö. 150/767), 5-7.ayetlerin Hz. Ebubekir hakkında nazil olduğunu ifade etmiştir.¹⁰³ Diğer bir rivayete göre ise Leyl suresi, fakir bir aileye yardımda bulunan İbnü’l-Dahdâh (Ebü’l-Dahdâh) adındaki sahâbî hakkında nâzil olmuştur.¹⁰⁴

İstiğna sözcüğü bu surede, bazı kavramlarla aynı bağlamda ve irtibatlı bir şekilde kullanılmıştır. Bundan dolayı istiğnanın delaletinin doğru tespiti için bulunduğu ayet kümesi içerisinde diğer kelimelerle irtibat şeklinin de açıklığa kavuşturulması gerekir. Çünkü istiğnanın sınırlarının belirlenmesi ve anlam alanının tayin edilmesi, ilişkili olduğu ve beraber kullanıldığı kelime ve ifadelerinin dikkate alınması ile mümkün olacaktır.

Leyl suresinin 4.ayetinde, insanların çaba ve gayretlerinin (bir kısmı dalalet bir kısmı hidayet veya cennete götüren amel/çaba ve cehenneme götüren amel şeklinde)¹⁰⁵ çeşit çeşit

¹⁰⁰İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXX, 107.

¹⁰¹Esed, *Kur’an Mesajı*, III, 1236.

¹⁰²Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXXI, 198.

¹⁰³Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, IV, 721. Ayrıca bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, 466; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IX, 148.

¹⁰⁴Vâhidî, Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbâb-u Nüzûli’l-Kur’an*, (thk. Kemâl Besyûni Zağlûl) Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1991, s. 477; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XXX, 147; Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Leyl Sûresi” md., *DİA*, İstanbul 2003, XXVII, 155.

¹⁰⁵İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IX, 146; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXXI, 199.

olduğuna vurgu yapıldıktan sonra bu çeşitliliğin bir yansıması olarak farklı iki insan modelinden bahsedilir. İlki elinde olandan veren, Allah'a karşı gelmekten sakınan ve güzel sözü tasdik eden kişidir: ﴿7﴾ *فَأَمَّا مَنْ آتَىٰ وَآتَىٰ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ ﴿6﴾ فَسَنِيَرَهُ لِلْيُسْرَىٰ ﴿7﴾* “Onun için kim (elinde bulunandan) verir(A'tâ), Allah'a karşı gelmekten sakınır(ittekâ) ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) tasdik ederse(saddaka), biz onu en kolay olana kolayca iletiriz.”¹⁰⁶ İkincisi ise cimrilik yapan, kendini Rabbine karşı müstağni sayan ve güzeli (el-hüsna) yalanlayan bir insan tipidir: ﴿10﴾ *وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَىٰ ﴿8﴾ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَىٰ ﴿9﴾ فَسَنِيَرَهُ لِلْعُسْرَىٰ ﴿10﴾* “Kim cimrilik eder(behile), kendini müstağni sayar(isteğna), en güzeli de yalanlarsa, biz de onu en zora hazırlarız. Düştüğü zaman da malı kendisine hiç fayda vermez.”¹⁰⁷ Bu ayetlerin Ümeyye b. Halef Hakkında nazil olduğu ifade edilir.¹⁰⁸

Dikkat edilirse 5-7. Ayetlerde yer alan fiillerle, 8-10.ayetlerde geçen fiiller karşıt bir şekilde kullanılmışlardır. “A'tâ” (أعطى) fiili, “behile” (بخل) nin; “ittekâ” (اتقى) fiili, “isteğna” (استغنى) nin; “saddaka” (صدق) fiili “kezzebe” (كذب) nin ve “yüsrâ” (يسرى) sözcüğü de “usrâ” (عسرى) nin karşıtı bir konumdadır. Bu şekildeki ikili anlatım bir Kur'an üslubudur. Çünkü Kur'an'da birçok konu karşıtı ile anlatılır. Buna mesânî (ikili) üslup denir.¹⁰⁹

Kelime anlamı “verdi” olan ve zahiri olarak malın harcanması¹¹⁰ anlamını ifade eden “a'tâ” (أعطى) fiili, tefsirlerde, malın Allah yolunda harcanması, Allah'ın hakkını verme, malın hakkını verme, malın çeşitli hayırlar için harcanması¹¹¹ şeklinde açıklanmıştır. “Behile” (بخل) ise Allah yolunda harcamayıp cimrilik yapma ve Allah'ın bahşettiği fazlı/nimeti, verilmesi gereken yerlere vermeyip engelleme,¹¹² hayr/iyilik ve sadaka konusunda cimrilik yapma,¹¹³ malı hayır yolunda harcamama,¹¹⁴ biçiminde yorumlanmıştır. Fahrettin Râzî, tefsirinde “a'tâ” fiiline ilişkin iki yoruma yer verir. Birinci yoruma göre bu fiille, Hz. Ebu Bekir'in de yaptığı gibi ister farz (zekât) ister nafil (sadaka) türünden olsun, köle azat etmek, esirlerin fidyesine destek sağlamak, müslümanları düşmanlarına karşı takviye etmek gibi bütün hayırlı hususlarda malın

¹⁰⁶Leyl, 92/5-7.

¹⁰⁷Leyl, 92/8-10.

¹⁰⁸Maverdî, Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *en-Nuketve'l-Uyûn*, (nşr. Seyyîd b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992, VI, 288.

¹⁰⁹Ebü Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 478; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988, X, 501.

¹¹⁰Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXX, 148.

¹¹¹Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 386; Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti Min İlmi't-Tefsîr*, (thk. Abdurrahman Emira), y.y. 1994, V, 605; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXX, 148.

¹¹²Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, 466.

¹¹³Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nisâbü'rî, *el-Vâsîtu fî Tefsîri'l-Kur'ani'il-Mecîd*, (thk. Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd v.dğr.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, IV, 504; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IX, 150.

¹¹⁴Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V, 605.

infak edilmesi kastedilmiştir. İkinci yoruma göre “a’tâ” fiili, Allah’a itaat için hem malın haklarının verilmesini hem de nefsin/canın haklarının verilmesini içine alan bir ifadedir.¹¹⁵

“İtteka” (اتقى) fiili, müfessirler tarafından Allah’tan korkma, nehyedilen/yasaklanan şeyden korkma, Allah’ın haramlarından korkma/uzak durma, cimrilikten korkma, Allah’tan sakınma ve ona isyan etmeme, Allah’a isyan etmekten korkma¹¹⁶ şeklinde tefsir edilmiştir. Elmalılı (1878-1942) “ittekâ” fiilini, korunma ve takva yolunu tutma, Allah’tan korkup taat yolunu tutarak dağınıklıktan, fenalıktan ve yasaklanmış şeylerden sakınma ve “*Ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve edepsizliklerden kaçınanlara gelince, bil ki Rabbin, affı bol olandır...*”¹¹⁷ ayetinde zikredilen vasıfları kazanma ve Allah’ın korumasına girme, biçiminde tefsir etmiştir.¹¹⁸ Klasik tefsirlerde “takvâ” ve aynı kökten gelen diğer kelimelere genellikle “Allah’tan korkma” anlamı verilmiştir. Söz konusu fiilin kökü (vky), “korku anlamını da içermekle birlikte bu korkunç bir şeyden çekinmeyi değil seven birinin sevdiğinin gönlünü incitmekten çekinmesini, yaratana karşı saygı ve sorumluluk duyma hassasiyetini ifade eder.” Bu çerçevede “takvâ”nın, Türkçe karşılığı olarak önerilen “Allah bilinci, Allah’a karşı sorumluluk bilinci” ifadeleri kavramın içeriğine daha uygun görünmektedir. Takvâ ve türevlerinin içerdiği korku, Allah’a duyulan saygıdan kaynaklanır.¹¹⁹

“İttekâ”nın karşıtı olan “isteğnâ” fiili ise Allah’a ihtiyacı olmadığını düşünme, dolayısıyla ona itaat ederek amel etmeye yönelmeme¹²⁰, Allah katında olan şeyden yüz çevirme/vazgeçme, ona muhtaç olmadığını sanma ve ondan korkmama, cennet nimetlerine ihtiyaç duymadığını sanarak dünya şehvetleriyle/arzulularıyla yetinme¹²¹, Allah’ın sevabına ihtiyacı olmadığını düşünme ve onu arzulamama, şeklinde açıklanmıştır.¹²² “İsteğnâ”nın “itteka” fiilinin mukabili/karşıtı olduğunu ifade eden İbn Aşûr, bu ayette isteğnâ fiiliyle, Allah’ın davetine ve emrine boyun eğmeye ihtiyacı olmama, anlamının kastedildiğini belirtir. Çünkü küfür/inkârcılıkta ısrar eden ve ilahi davetten yüz çeviren kişi, kendini Allah’tan zengin saymış,

¹¹⁵Râzî, *Meğâtihu’l-Ğayb*, XXXI, 199-200. Ayrıca bkz. Yazır, *Hak Dini*, VIII, 5875.

¹¹⁶Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, 460; Vâhidî, *el-Vasît*, IV, 503; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 386; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VIII, 478; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, V, 605; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XXX, 148.

¹¹⁷Necm, 53/32.

¹¹⁸Yazır, *Hak Dini*, VIII, 5875.

¹¹⁹ Uludağ, Süleyman, “Takvâ” md., *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 484. İzutsu ise cahiliye devrinde, “hayvan olsun insan olsun, canlı varlığın dışarıdan gelecek yıkıcı bir kuvvete karşı kendini savunma davranışı” anlamında kullanılan takva kelimesinin Kur’an’da ve İslam İnanç siteminde dini anlam kazandığını ve “hüküm günündeki ilahi azap korkusu” sahnesinden geçerek şahsî saf dindarlık (zühd) anlamına erdiğini ifade eder. (İzutsu, Toshihiko, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, (trc. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts., s. 25)

¹²⁰Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, 466;

¹²¹Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 387; Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl*, III, 651.

¹²²Vâhidî, *el-Vasît*, IV, 504; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IX, 150. Ayrıca bkz.Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, V, 605.

kavminin ve putlarının dostluğuna adapte olmuş ve onlarla kaynaşmıştır.¹²³Elmalılı ise “isteğnâ” fiilini, kendini zengin/bir şeye ihtiyacı yok sanma, yani doyuma erme, ilerisi için hiçbir ihtiyacı olmama, kendini korunmaktan vareste/kurtulmuş sanarak ferdiyyete/bireyselliğe saplanma, geleceğini hesaba katmayıp malıyla dünya şehvetiyle/lezzetiyle ukba/ahiret nimetlerinden istiğna etme/onlara ihtiyacı olmadığını düşünme, şeklinde açıklamıştır.¹²⁴

Leyl suresinde birbirine karşıt bir şekilde kullanılan “saddaka” (doğruladı) ile “kezzebe” (yalan saydı) fiillerinin mefulü konumundaki “el-hüsna” sözcüğünü müfessirler tarafından “iman, kelime-i tevhid, en güzel din olan İslâm, namaz, oruç ve zekât, ibadetlerin güzel karşılığı” şeklinde açıklanmıştır.¹²⁵ Taberî, ayette geçen “el-hüsna” kelimesi ile ilgili “harcananın yerine Allah’ın vereceği şey”, “Lailahe İllallah”, ve “cennet” şeklinde farklı yorumlara yer verdikten sonra bir önceki ayetin, infak edenleri zikretmesi dolayısıyla bu ayetinde “Allah yolunda infak edilen şeylerin karşılığının verileceğine inanma” şeklinde izah edilmesinin daha uygun olacağını ifade etmiştir.¹²⁶ *Kur’an Yolu* tefsirinde de ifade edildiği gibi “hüsna” kelimesinin bu bağlamda inanç, ibadet, muamelat ve ahlâk ilkeleriyle İslâm inanç ve uygulamaların bütününe ifade etmesi mümkündür.¹²⁷

Yine birbirlerine karşıt pozisyonda geçen “yüsrâ” ile “usrâ” kelimelerine dair tefsirlerde farklı açıklamalara yer verildiği görülür. “Yüsrâ” kelimesi, dünyada Allah’ın razı olacağı amel-leri işlemek ve bu yolla Ahirette cennete ulaşmak,¹²⁸cennet, hayr/her türlü güzel şey,¹²⁹ insanın yerine getirmekle sorumlu olduğu her türlü emir ve yasağı uygulamasının ona kolaylaştırılması,¹³⁰en kolay olana ve rahata götüren haslet,¹³¹ şeklinde tefsir edilir. “Usrâ” ise şirk, insanın yerine getirmekle sorumlu olduğu her türlü emir ve yasağın uygulamasının ona zorlaştırılması,¹³²zor olana ve şiddete götüren haslet,¹³³ ateşe götüren vasıf/nitelik,¹³⁴ ateş, kötülük¹³⁵ şeklinde izah edilmiştir.

¹²³İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXX, 382.

¹²⁴Yazır, *Hak Dini*, VIII, 5878.

¹²⁵Mâverîdî, *en-Nuket*, VI, 287-288; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IX, 149; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, V, 605; Yazır, *Hak Dini*, VIII, 5876; İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXX, 382-383. Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, V, 633-634.

¹²⁶Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, 461-465.

¹²⁷ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, V, 634.

¹²⁸Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, 466; Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl*, III, 650.

¹²⁹Mâverîdî, *en-Nuket*, VI, 288; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IX, 149-150; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXXI, 200.

¹³⁰Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXXI, 200.

¹³¹Ebussuûd, *İrşâd*, V, 540.

¹³²Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXXI, 200.

¹³³Ebussuûd, *İrşâd*, V, 540.

¹³⁴Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl*, III, 650.

¹³⁵İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IX, 150.

Netice itibariyle Leyl suresinde de zıt kelimelerle farklı iki insan karakterinden bahsedilir. 5-7.ayetlerde “i’tâ (vermek)”, “ittika” (korkma) ve “tasdik”(doğrulama) gibi anahtar terimler ile kimliği ve nitelikleri hakkında bilgi verilen insan modeli, Allah’ın kendisine lütfettiği malından ve mülkünden Allah yolunda harcar, malının hakkını ve Allah’ın hakkını/zekâtını verir ve çeşitli hayırlar için harcar. Bu insan, mal ve servetin şımarttığı ve azgınlaştırdığı, kendini yeterli gören, Allah’a, Elçisi’ne ve ilâhi değerlere ihtiyacı olmadığını sanan biri değildir. Bu “mümin insan”ın ikinci vasfı “ittikâ/takvâ”dır. O, Allah’tan, ona isyan etmekten, yasakladığı şeyleri işlemekten ve cimrilikten korkar. Allah’a karşı sorumluluğunun bilincindedir ve Allah’a olan korkusu, derin bir saygıdan kaynaklanır. “Tasdik” sözcüğü ile anlatılan üçüncü özelliği ise “hüsnâ”yı (en güzel olanı) tasdik etmesidir. Bu güzel davranışları nedeniyle de Allah, ona kendisinin razı olacağı amelleri işlemeyi ve böylece cennete ulaşmayı kolaylaştırır.

Leyl suresinin 8-10.ayetlerinde de “buhl” (cimrilik), “istiğnâ” (kendini yeterli sanma) ve “tekzîb” (yalanlama) sözcükleriyle anlatılan insan modeli ise “müşrik insan”dır. Bunun ilk vasfı cimriliktir. Allah’ın kendisine bahsettiği şeyleri (serveti) Allah yolunda harcamaz, verilmesi gereken yerlere vermez, üstelik hayır yapılmasına engel olur, sadaka konusunda cimrice davranır. İkinci özelliği ise istiğna sözcüğüyle ifade edilen “insanın kendi kendine yettiğini sanması” durumudur. Bu tip insan, Allah’a ve onun Elçisi’ne ve elçi vasıtasıyla kendisine iletilen ilahi rehberliğe, Allah’ın sevabına/mükâfatına ihtiyacı olmadığını düşünür. Bundan dolayı Allah’tan ve ona karşı günah işlemekten çekinmez. Dünyevi arzularla yetinerek uhrevi nimetlere ihtiyacı olmadığını sanır. Hep gününü kurtarmaya çalışan bu müşrik insan, geleceğini hesaba katmaz ve ilerisi için hiçbir şeye muhtaç olmadığını düşünür ve dünyevi zenginlikler nedeniyle doyuma ulaşmaya çalışır. Müşrik insanın üçüncü özelliği “hüsnâ”yı (en güzel olanı) yalanlamasıdır. İşte isyankâr ve kibirli davranışları yüzünden Allah Teâlâ, onu zor ve şiddetli olana kolayca iletir. Bu durum, böyle bir insan modeli(müşrik insan) için en büyük mahrumiyettir. Çünkü bu şekilde kendi başına kalan kişi, helâl-haram ayırımı yapmaksızın arzularını tatmin etmeye çalışır. Böylece kötülük yapmak ve günah işlemek ona kolay gelir, bundan zevk alır. Nihayetinde varacağı yer cehennem olur.¹³⁶

İsteğnâ fiilinin insana nispet edildiği üçüncü sure Alak’tır. Mekkî bir sure olan Alak suresinin ilk beş ayeti, Kur’an’ın ilk nazil olan ayetleridir.¹³⁷ İlk beş ayet, Buhârî ile Müslim’in Hz. Âişe’den gelen rivayetlerine göre, Hz. Peygamber inzivaya çekilmeyi âdet edindiği Mekke

¹³⁶ Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, V, 634.

¹³⁷ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IX, 175; Işık, Emin, “Alak sûresi” md., *DİA*, İstanbul 1989, II, 333.

ile Mina arasında bulunan Hira mağarasında iken, Ramazan ayında nazil olmuştur.¹³⁸ Surenin geri kalan on dört ayetinin çok daha sonra ve Ebû Cehil hakkında nâzil olduğu rivayet edilir.¹³⁹

Müfessirlerin çoğunluğu 6. ayette eleştirilen “insan” ile bilhassa İslam’ın en azılı düşmanlarından olan Ebû Cehil’in kastedildiğini belirtirler. Rivayete göre Ebû Cehil, “Lât ve Uzzâ’ya yemin olsun, Muhammed’i namaz kılarken görürsem mutlaka ensesine binip yüzünü toprağa sürteceğim!” diyerek onun namaz kılmamasını engellemeye karar vermişti. Hz. Peygamber’i namaz kılarken gördüğünde yeminini yerine getirmek isteyince hemen geri döndüğü ve garip bir şekilde elleriyle kendini korumaya çalıştığı görülmüş; niçin böyle tuhaf hareketler yaptığı sorulunca, “Benimle onun arasında ateşten bir hendek, korkunç bir varlık ve bazı kanatlı şeyler meydana geldi” demiştir. Hz. Peygamber, “Eğer bana yaklaşırdı melekler onu kapıp parça parça edeceklerdi!” buyurmuştur. 6-19.ayetlerin bu olay akabinde geldiği rivayet edilir.¹⁴⁰

Fahrettin Râzî, 6. Ayette geçen “insan” kelimesine ilişkin iki görüş olduğunu belirtir. Bu görüşlerden ilkinde göre müfessirlerin genelinin, “insan” sözcüğü ile tek bir insanın yani Ebu Cehil’in kastedildiğini söylediklerini ve buna göre surenin, buradan (6.ayetten) başlamak üzere sonuna kadar olan kısmının Ebu Cehil hakkında nazil olduğunu ifade ettiklerini, söyler. Bunun yanı sıra, surenin, “eraeytellezî yenhâ” (9.ayet) ayetinden başlayıp sonuna kadar olan kısmının Ebu Cehil hakkakında indiğini savunanların da olduğunu belirtir. İkinci görüşe göre “insan” kelimesiyle tüm insanlar kastedilmiştir. Daha sonra Razî, birinci görüşün, rivayetler dikkate alındığında daha açık ve belirgin ise de ikinci görüşün, ayetin zahiri açısından doğruya daha yakın olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, insanı, “alaka”dan yaratmasına ve onu zengin kılıp nimetlerini artırmak suretiyle kendisine pek çok nimet vermesine rağmen, onun(insanın) azdığını, günahlarda aşırı gittiğini, haddi aştığını ve nefsinin arzularına uyduğunu açıklamıştır.¹⁴¹ Diğer taraftan bu ayetlerin inmesine neden olan özel bir olayın, surede ifade edilen evrensel gerçeğin varlığına bir engel değildir. Bu gerçek ise hangi devirde olursa olsun insanın hayat mücadelesinde yalnız kendine güvenmesi, her durumda kendisini yeterli görüp Allah’ın yardım ve tevfikinden kendisini müstağni sayması durumunda haddi aşması ve itaatsizlikte ileri gitmesidir.¹⁴² Ayette geçen “el-insan” kelimesindeki lam-ı tarif, cins içindir. Yani buradaki “lam” harfi, “lam-ı istiğrak”tır. Yani mananın genele şamil olmasını sağlayan lamdır. Dolayısıyla bu ayette, kendini zengin hissettiğinde tuğyan etmesinin, insanın

¹³⁸Buhârî, “Bedü’l-vahy”, 3; Müslim, “İmân”, 252.

¹³⁹İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IX, 175; Kurtubî, el-Câmi’, XXII, 706; Işık, “Alak sûresi” md., II, 334.

¹⁴⁰ Müslim, “Münâfikîn”, 38; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 405; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IX, 176-177; Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, V, 653.

¹⁴¹Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXXII, 17-18.

¹⁴² Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu*, V, 653.

tabiatında/doğasında bulunduğu ifade edilmiştir.¹⁴³ Sonuç olarak bu ayetlerde kastedilen sadece Ebu Cehil kafiri değil, kendini müstağni gördüğünde haddi aşan ve masiyette ilerigiden her kafirdir.¹⁴⁴ Diğer bir ifadeyle, müstağni insan karakteri, sadece tarihin belli döneminde yaşamış olan Mekke müşriklerine ait bir özellik ve eylem değil, bilakis tarihin her devresinde varlığını sürdüren bir özelliktir. Bu ise insanın kendi kendine yettiği ve kimseye muhtaç olmadığı hissine kapılması, neticede ilahi hakikatlere kulaklarını tıkaması ve seküler bir hayatı tercih etmesidir. İstiğnâ hali, aslında genel bir tavidir. Bazen kendi gücüne ve elindekilere güvenip Allah'ın yardımına ve ilahi rehberliğe muhtaç olmadığını zanneden kişilerde olduğu gibi bireysel bir tavır olarak tezahür eder. Bazen de istiğnâ, düşünsel bir sistem olarak kendinin gösterir. Örneğin, Ortaçağ boyunca kilisenin, akıl ve onun işlevlerine karşı yürüttüğü katı ve acımasız politikaya bir tepki olarak ortaya çıkan Rönesans, Reform ve nihayetinde “insanın düşünme ve değerlendirmede din ve geleneklere bağlı kalmaktan kurtulup kendi akli, kendi görgüleri ile hayatını aydınlatmaya girişmesi”¹⁴⁵ şeklinde özetlenebilecek bir düşünceyi içeren Aydınlanma felsefesiyle kilise-bilim/akıl karşıtlığı akıl lehine sonuçlanmış, neticede yeryüzü kurumları tümüyle tanrısal hükümranlıktan temizlenmiştir. Kutsal boyut taşıyan her şeye savaş açan bu akım, sonuçta batı dünyasının tanrı tanımaz hümanizmasını doğurmuştur.¹⁴⁶ Bu hareketle birlikte akıl ve deneysel gerçeklik tek hakikat kabul edilmiştir. İnsanın ilahi rehberliğe muhtaç olmadığı iddiasına sahip bu düşünce, aslında Kur'an'da “istiğna” sözcüğüyle anlatılan insan karakterinin modern dönemdeki yansımasından başka bir şey değildir.

İsteğnâ fiili bu surede “tuğyan”ın bir nedeni olarak ifade edilmiştir: **كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّاظٍ (6)** “En reâhu”¹⁴⁷ “*Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder.*”¹⁴⁷ “En reâhu” ifadesi, “yatğâ” ile ilgili bir kullanımdır. Çünkü “en”e bitişik olan lam-ı ta’lil (li) hafzedilmiştir. Yani bu harf-i cerin muallakı (bağlı bulunduğu kelime) “yatğâ” fiilidir.¹⁴⁸Tuğyân (bu ayette geçtiği şekliyle “yatğâ”) kelimesi ise ,“tğy” (طغى) kökünden alınan bir kelimedir ve “isyanda (itaatsizlikte)haddi aşmak, ileri gitmek” anlamına gelir. Ayrıca “suyun taşması, suyun kabarıp yatağının dışına taşması” anlamını ifade etmek içinde aynı fiil kullanılır.¹⁴⁹Tuğyan bu ayette, Allah'a karşı büyüklük taslama ve onu inkâr etme,¹⁵⁰tekebbür (büyüklenme) ve temerrüd (karşı

¹⁴³İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXX, 444.

¹⁴⁴Mâturîdî, *Te'vilât*, X, 578-579.

¹⁴⁵ Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s. 289.

¹⁴⁶ Atalay, Orhan, *Bilinç ve Put*, Bilge Adam Yayınları, Van 2007, s.33-34.

¹⁴⁷Alak, 96/6-7.

¹⁴⁸İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, XXX, 444.

¹⁴⁹İbn Fâris, *el-Mekâyis*, s. 619; Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 397.

¹⁵⁰Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, 532.

çıkma, isyan etme)¹⁵¹ isyankârlıkta ve nefsinin arzularına uymakta haddi aşma/ileri gitme,¹⁵² hakka karşı gelme,¹⁵³ anlamlarını ifade eder.

Diğer taraftan “ğny” kökünde “zenginlik” anlamı olmasına rağmen, 7.ayette kullanılan istiğna sözcüğü salt zenginlik ifade eden bir kelime değildir. Çünkü Râzî’nin de dikkat çektiği gibi genelleme yapılar mal-mülk sahibi olan her insanın kendini yeterli gördüğünü ve kendisinden başka bir kimseye muhtaç olmadığı düşüncesine kapıldığını söylemek mümkün değildir. Zenginlik Hz. Süleyman örneğinde olduğu gibi her zaman müstağni olmanın bir sebebi değildir.¹⁵⁴ Mal-mülk ve servet, burada istiğna(kendini yeterli görme) eylemine sebep olan faktörlerden sadece birisi olabilir. Malı, serveti, izzeti, şerefi ve diğer dünyevî şeyler, insana Allah tarafından lütfedilmiştir. O, bunları veren Allah’a şükürle karşılık verme yerine haddi aşmakta ve asi olmaktadır.¹⁵⁵ İnsanın kendini müstağni görmesi, kendinin artık ihtiyacı olmadığını düşünmesi ve hedefine ulaşmış inancına sahip olması, anlamına gelir.¹⁵⁶ “İstiğna” kalıbındaki “sin” harfinin, “talep(isteme)” anlamını ifade etmek için getirildiği kabul edildiği takdirde mana, “insan, kendisi istediği, bu uğurda yoğun çaba sarf ettiği, işte bu gayret nedeniyle servet ve zenginliği elde ettiğini sandığını, yoksa onu, Allah’ın ona vermesiyle ve onu başarıya ulaştırmasıyla elde etmediğini düşündüğü için kendisini müstağni sayar”¹⁵⁷ şeklinde olur.

Surenin devam eden ayetlerinde de kendini yeterli görerek azgınlaşmanın bir tezahürü olarak bu azgın müşrik insanın bazı eylemlerine yer verilmiştir. Bu tip insan, hidayet üzere olan ve takvayı emreden Allah’ın Elçisi Hz. Peygamber’in namaz kılmasına engel olmaktadır.¹⁵⁸ Leyl suresinde takvanın tam karşıtı bir konumda yer alan istiğna, burada da dolaylı bir şekilde takvanın karşıtı bir konumda yer almıştır. Söz konusu ayetlerde, kendini ihtiyaçsız (müstağni) görüp azgınlaşan bir insan modelinin, takvayı emreden Hz. Muhammed’e düşman olduğu ve onun hak mücadelesine ve hayatına müdahale ettiği görülmektedir. Alak, 96/13.ayette ise 6.ayette itibaren tanıtılan kendini beğenmiş ve kimseye ihtiyacı olmadığını düşünerek haddi aşan söz konusu kafir-müşrik insanın, aynı zamanda hakikati ve ilahi gerçekleri yalanladığına (tekzîb) ve onlardan yüz çevirdiğine (tevellî) işaret edilir: “*Ne dersin o (meneden, Peygamber'i) yalanlıyor ve doğru yoldan yüz çeviriyorsa!*”

¹⁵¹Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXII, 18; İbn Aşur, *et-Tahrîr*, XXX, 444.

¹⁵²Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXX, 182

¹⁵³Yazır, *Hak Dini*, VIII, 5955.

¹⁵⁴Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXII, 19.

¹⁵⁵Mevdûdî, Ebu'l- Al'a, *Tefhîmu'l-Kur'an*, (trc. Muhammed Han Kayanî vd.), İnsan Yayınları, İstanbul 1996, VII, 181.

¹⁵⁶Yazır, *Hak Dini*, VIII, 5955.

¹⁵⁷Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXII, 19.

¹⁵⁸Alak, 96/10-12.

6. ayete bitişik olan “kellâ” kelimesi, olumsuzluk edatı olup kendisinden sonra anlatılanların aslında olmaması gerektiğini ifade eder.¹⁵⁹ Bu kelime/edat, Allah'ın verdiği nimetlerine, azgınlık ederek karşılık vermek suretiyle nankörlük içerisinde bulunanlar için bir caydırma ve engelleme amacına yöneliktir.¹⁶⁰ Allah Teâlâ insana nimet verdiği, onu en güzel şekilde yarattığı ve ona bilmediği şeyleri öğrettiği halde onun, rabbini inkâr etmesi ona yakışmayan bir harekettir.¹⁶¹ Ayette, zenginliğine, makamına ve toplumsal statüsüne güvenerek şımaran ve kendini yeterli görerek nankörlük eden, azgınlığı hakka sırt çeviren insanın böyle yapmaması gerektiğini vurgular. Nihayetinde insanın, sağlık, huzur, sükûn ve emniyet içerisinde hayatını sürdürebilmesi için öncelikle Allah'a ve kendisinin de üyesi bulunduğu toplumun diğer fertlerine ihtiyacı vardır.¹⁶²

Kelimeler, kültür ve dil ortamında gelişim ve değişim geçirirler. Onlar, tarihi süreçte anlamlarını uzun süre muhafaza ettikleri gibi zaman zaman da onlarda anlam kaymaları ve muhteva değişiklikleri ortaya çıkar. Bütün dillerde geçerli olan bu durum, Kur'an kavramları ve kelimeleri için de geçerlidir. Kur'an'ın nüzulünden kısa bir süre sonra Müslümanların farklı kültürlerle karşılaşması ve çok hızlı gerçekleşen toplumsal değişim sonucunda Kur'an'da yer alan bazı kelimelerde bir takım anlam kaymaları ve muhteva değişiklikleri meydana gelmiştir.¹⁶³ İstiğna da tarihi süreçte muhteva değişikliğine uğramış ve anlamında genişleme yaşamış Kur'an kelimelerinden biridir. Örneğin tasavvuf literatüründe istiğna, kişinin, her şeyi bir tarafa bırakıp “Hakk” ile yetinmesi, Allah'a vâsıl olanın onunla yetinmesi hali, olarak ifade edilir. Bu durumda başka bir şeye ihtiyaç duyulmaz. Allah ile istiğna güzel, fakat Allah'tan istiğna çirkindir, küfürdür.¹⁶⁴ İstiğna sözcüğünün anlamındaki bu değişimi, Türkçe sözlüklerdeki tanımlarda da görmek mümkündür. Nitekim istiğna sözcüğü, *TDK Büyük Türkçe Sözlük*'te “önerilen bir işe karşı nazlanma, nazlı davranma; doyunluk, gönül tokluğu” şeklinde

¹⁵⁹ Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, V, 653.

¹⁶⁰ Râzî, *Meftâhu'l-Gayb*, XXXII, 18; Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, III, 663.

¹⁶¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, 532.

¹⁶² Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu*, V, 653.

¹⁶³ Albayrak, Halis, *Tefsir Usûlü (Yöntem-Ana Konular-İlkeler-Teklifler)*, Şule Yayınları, İstanbul 2014, s. 127-128.

¹⁶⁴ Tehânevî, Muhammed b. Ali, *Keşşâf-u Istulâhâti'l-Funûnve'l-Ulûm*, (tkm. Refik el-Acem vd.), Mektebet-ü Lübnân Nâşirûn, Beyrut 1996, II, 1255; Cebecioğlu, Ethem, “istiğnâ” md., *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yayınları, Ankara 2014.

açıklanırken,¹⁶⁵ D. Mehmet Doğan'ın sözlüğünde ise “olanla yetinme, mevcuda kanaat etme, tenezzül göstermeme, gönül tokluğu, tok gözlülük” olarak ifade edilmiştir.¹⁶⁶

SONUÇ

İstiğna sözcüğünün yer aldığı ayet ve surelerin tarihsel bağlamlarının tespit edilmesi, anlam ilişkisi içerisinde olduğu kelime ve ifadelerin tahlil edilmesi ve istiğnanın bunlarla irtibat yönlerinin belirlenmesi sonucunda, istiğnanın iki şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Medeni bir sure olan Teğabun'da Allah Teâlâ'nın bir fiili olarak kullanılan istiğna, aynı ayette geçen ve Allah'ın isimlerinden biri olan “ğani” kelimesi ile aynı anlamda kullanılmıştır. İstiğnanın bu ayetteki anlamı, Allah Teâlâ'nın, “kendi kendine yetmesi, kendisi dışında olanlara muhtaç olmaması”dır. Kur'an'a göre böyle bir eylem sadece ve sadece Allah'a aittir ve onun hakkıdır.

Her birinde müşrik ileri gelenlerinin konu edildiği diğer surelerde ise istiğna sözcüğü, insana nispet edilmiş ve onun fiili olarak kullanılmıştır. Söz konusu ayetlerde, insanın kendini yeterli gördüğüne, Hz. Peygamber'in davetine ihtiyacı olmadığı düşüncesine sahip olduğuna, hakkı ve haddi olmayarak Allah'a ait olan bir eyleme talip olduğuna ve bu nedenle haddi aştığına/itaatsizlikte çok ileri gittiğine işaret edilir. Diğer taraftan ilgili ayetlerin tarihsel bağlamı dikkate alınır, müstağni diye nitelenen müşriklerin, kitleleri etkileme ve yönlendirme gücüne sahip oldukları, kendileri inanmamakla birlikte başkalarının da inanmalarına engel oldukları ve Hz. Peygamber'in davetine etkin bir muhalefetle karşı koydukları görülür. Bu da istiğnanın, bir toplumda tabi olandan ziyade metbu (önder) olanların bir özelliği olduğunu göstermektedir.

İstiğna ile anlatılan insan karakteri, kâfir/müşrik insan karakteridir. İsteğnâ fiilinin, diğer kelime ve ifadelerle olan ilişkisine ve anlam örgüsüne bakıldığında, istiğna sözcüğünün “buhl”, “kizb”, “tuğyan”, “teveli”, “tekzîb” gibi küfürle ilgili sözcüklerle yakın anlamlı bir şekilde kullanıldığı, bu sebeple küfür kavramının anlam sahasına dâhil olduğu görülür. Çünkü isteğnâ fiili, aynı zamanda “ittika/takva”, “haşyet” “sa'y”, “tasdik” gibi imanla ilgili sözcüklerin karşıtı bir konumda yer almıştır. Şu halde istiğnanın bir küfür/inkârcılık eylemi olduğunu söylemek mümkündür. “İstiğnâ'nın Allah'ın hakkı ve ona ait bir eylem olması nedeniyle “kimseye muhtaç olmadığı hissine kapılan insan”, kendini tanrı yerine koymuş veya tanrılık iddiasında bulunmuş olmakta ve “Yaratıcı”nın varlığını reddetmiş olmaktadır.

¹⁶⁵ Türk Dil Kurumu (TDK), “İstiğna”, *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.586a118df26552.25045628, (Erişim tarihi: 02.01.2017). İstiğna kelimesi, D. Mehmet Doğan'ın sözlüğünde ise “olanla yetinme, mevcuda kanaat etme, tenezzül göstermeme, gönül tokluğu, tok gözlülük” biçiminde izah edilmiştir. (Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ülke Yayınları, İstanbul 1994, s. 557.)

¹⁶⁶ Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ülke Yayınları, İstanbul 1994, s. 557.

İstiğna, insanın haddini, yerini ve konumunu bilmemesi ve kibirlenmesi halidir. Kendi kendine yettiği iddiasına sahip olan insan, aynı zamanda her şeyi aklıyla çözebileceğini düşünmekte, bilimin dışında başka bir hakikat kabul etmemekte, seküler bir hayata talip olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdulgâkî, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, “ğny” md., Dâru'l-Fikr, Beyrut 1987.
- Albayrak, Halis, *Tefsir Usûlü (Yöntem-Ana Konular-İlkeler-Teklifler)*, Şule Yayınları, İstanbul 2014.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *el-Furûku'l-Luğaviyye*, (thk. Muhammed İbrahim Salim), Dâru'l-İlmi ve's-Sekâfeti, Kahire 1997.
- Atalay, Orhan, *Bilinç ve Put*, Bilge Adam Yayınları, Van 2007.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed Abdullah, *Envaru't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1998.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yayınları, Ankara 2014.
- Cevherî, Ebu Mansur İsmail b. Hammad, *es-Sihâh(Tâcu'l-Luğa)*, (thk. Muhammed-u Muhammed Tamir vd.), Daru'l-Hadis, Kahire 2009.
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ülke Yayınları, İstanbul 1994.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru'l-Bahru'l-Muhît*, (thk. Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd vd.), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed Mustafa el-İmâdî, *İrsâdü'l-Akli's-Selîm İlâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, (thk. Abdülkadir Ahmed Atâ), Mektebetü'l-Riyâd'l-Hadîs, Riyâdts.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı (meal-tefsir)*, (trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul 1999.
- Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet, *Tezîbu'l-Luğa* (thk. Muhammed Ali en-Naccar), ed-Daru'l-Mısıriyyeli't-Teâlîfi ve't-Tercemeti, Kahire 1964.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed, *Besâir-u Zevi't-Temyîz Fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, (thk. Muhammed Ali Neccar), Kahire 1996.
- Gazâlî, Ebu Hâmid, *el-Maksadu'l-Esnâ fî Şer-i Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, (thk. Muhammed Osman el-Huseyn), el-Mektebetü'l-Kur'an, Kahire ts.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.
- Işık, Emin, “Alak sûresi” md., *DİA*, İstanbul 1989.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (trc. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts.
- İbn Aşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnisîyyelin'n-Neşr, Tunus 1984.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu el-Mekâyisi'l-Luğa*, (thk. Şihâbüddîn Ebu Amr), Daru'l-Fikr, Beyrut 1994.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1984.
- Karaman, Fikret v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- Karaman, Hayrettin v.dğr., *Kur'an Yolu (Türkçe Meal ve Tefsir)*, DİB Yayınları, Ankara 2008.
- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed Bin Ahmed Bin Ebi Bekr, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, (thk. Dr. Abdullah Bin Abdü'l-Muhsin et-Türkî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vilât-u Ehli's-Sünneti*, (thk. Dr. Mücdî Bâsellûm), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

- Maverdî, Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *en-Nuketve'l-Uyûn*, (nşr. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- Mevdûdî, Ebu'l- A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an*, (trc. Muhammed Han Kayanî vd.), İnsan Yayınları, İstanbul 1996.
- Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukatil b. Süleyman (et-Tefsîrü'l-Kebîr)*, (thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Dar-u İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 2002.
- Mütercim Âsım Efendî, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi (el-Okyânûsu'l-Muhît fî Tercemeti'l-Kâmûsul-Muhît)*, (haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013.
- Nesefî, Ebü'l-Bekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vil*, (thk. Yusuf Ali Bedîvî), Daru'l-Kelime't-Tayyib, Beyrut 1998.
- Ragîb el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât Fî Ğaribi'l-Kur'an*, (thk. Merkezu'd-Dirasat ve ve'l-Buhus), y.y. ts.
- Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-gayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1941.
- Semin el-Halebî, Ahmed b. Yusuf b. Abduddaim, *Umdetu'l-Huffâz fî Tefsîr-i Eşrafi'l-Elfâz (Mu'cemun Luğaviyyun li-Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim)*, (thk. Muhammed Basil Uyunu's-Sûr), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1996.
- Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûk, Beyrut 2003.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti Min İlmî't-Tefsîr*, (thk. Abdurrahman Emira), yy. 1994.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Câmiü'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'an*, (thk. Abdullah b. Abdî'l-Muhsin et-Türkî), Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmiyyeti, Kahire 2001.
- TDK (Türk Dil Kurumu), "İstiğna", *Büyük Türkçe Sözlük*,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.586a118df26552.25045628,
(Erişim tarihi: 02.01.2017)
- Tehânevî, Muhammed b. Ali, *Keşşâf-u Istilâhâtî'l-Funûnve'l-Ulûm*, (tkm. Refik el-Acem vd.), Mektebet-ü Lübnân Nâşirûn, Beyrut 1996.
- Topaloğlu, Bekir, "Ganî" md., *DİA*, İstanbul 1996.
- _____, "Halîm" md., *DİA*, İstanbul 1997.
- _____, "Muğnî" md., *DİA*, İstanbul 2005.
- _____, "Samed" md., *DİA*, İstanbul 2009.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nisâbü'rî, *el-Vâsît fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Mecîd*, (thk. Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd vd.), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- _____, *Esbâb-u Nüzûli'l-Kur'an*, (thk. Kemâl Besyûni Zağlûl), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1991.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, "Leyl Süresi" md., *DİA*, İstanbul 2003.
- Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1979.
- Yurdagür, Metin, "Tesbih" md., *DİA*, İstanbul 2011.
- Zebidî, Seyyid Muhammed Murtaza el- Hüseyini, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l- Kâmûs*, (thk. Abdülkerim el-İzbâvî vd.), Matbaat-u Hukûmet-i Kuveyt, Kuveyt 1987.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf An Hakâik-i Ğavâmizi't-Te'vil ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vil*, (thk. Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûdv.dğr.), Mektebetü'l-Abîkân, Riyâd 1998.